

Stiki Ivana Zajca z Ivanom Meštrovićem v luči položaja kiparstva na Slovenskem do prve svetovne vojne

MATEJA BREŠČAK

Med obsežno korespondenco Ivana Meštrovića (1883–1962) v dokumentaciji *Atelije Meštrović* v Muzejih Ivana Meštrovića v Zagrebu je ohranjeno doslej še neobjavljeno pismo, ki ga je hrvaškemu kiparju oktobra leta 1909 iz Ljubljane v Pariz poslal kipar Ivan Zajec (1869–1952).¹ V nadaljevanju ga v celoti objavljamo, saj je zanimivo z več vidikov. Napisano je bilo v prelomni točki Zajčeve kariere, v njem je na kratko predstavljena vse prej kot spodbudna umetnostna situacija v Ljubljani, osvetli pa tudi razmerje med obema kiparjema.

Štovani gospodin
Meštrović!

Pitam Vas oprostite mi da Vas nadlegujem; že dalj časa sem tu v Ljubljani, odkar sem došel iz Amerike, in mi tukaj slabo ide, ništa za raditi, ni zaslužka, torej hočem odlaziti iz Ljubljane moja želja je natrak doiti v Pariz, bil sem v Parizu dve godini radi študij, sedaj pa tu v Ljubljani dolg čas prodajam. Za to ja Vas pitam, bi bilo moguče priti v Pariz, raditi za kakega umjetnika v atelije. / Znam raditi tudi v mramoru ker sedaj radim eni mali relief iz mramora za eni grob.

Radi tega ja Vas pitam za Vašo blagohotnost priporučiti mene pri kakem franceskim umjetniku, ako je mogoče ak ne, prosim Vas vljudno da bi mi poslali adresu od umjetniških listin v Parizu »Revue artistique« i. t. d., da se morem anoncirati.

Tu v Ljubljani je strašno za umjetnost mince allors!

Gospodin R. Jakopič je dal zidati za svoje peneze umjetniški pavilon za izložbe, imali smo slavenski kiparji in slikarji prvo izložbo to godino toda jako malo ljudi je došlo v izložbo, uvek prazno samo klerikalni listi so nas napadali –

¹ Za posredovanje podatkov se zahvaljujem višji kustosinji Barbari Vujanović in kustosinji Lani Majdančić. Za dovoljenje objave pisma se zahvaljujem dr. Matu Meštroviću.

Da bi ostal uvek v Ljubljani ni mogoče; nik[...] naravnega modela ne do-
bimo. muškarca [...] še manj pa kako puco.

Z najboljšim spoštovanjem [...] pozdravim

Ivan Zajec
kipar
ulica na grad 15
Ljubljana / Carniole en Autria
Ljubljana 3 oktob. 1909

V začetki oktobra 1909 Ivan Zajec torej omenja željo, da bi odšel v Pariz, od koder se je pred časom vrnil v Ljubljano. V francosko prestolnico je namreč odpotoval le nekaj mesecev po postavitvi Prešernovega spomenika, januarja 1906.² Tam je obiskoval zasebno umetnostno akademijo Julian in ostal do leta 1908. Akademija Julian je bila vplivna ustanova, ki je v kombinaciji tradicionalne likovne izobrazbe in študentove svobodne izbire glede urnika, profesorja in ateljeja, brez sprejemnih izpitov ali izpita iz francoščine, le za plačilo vpisnine, svojim študentom zagotavljala možnost razstavljanja v Salonu, kar je bil tudi Zajčev cilj.³ V Parizu je Zajec stanoval v Rue Descartes 10⁴ in že nekaj mesecev po svojem prihodu je v pariškem Salonu des Artistes français razstavil svojo plastiko *Kozakove sanje* (sl. 1),⁵ polplastični

² »Sedaj se učim francoščine, ker hočem na jesen oditi v Pariz, ki je metropola sočasne umetnosti. Tam izvršim tudi Vegov spomenik, ako se mi končno poveri njegova izvršitev; do jeseni pa še počakam izreka dunajske umetniške komisije o mojih osnutkih. [...] Pariz je torej sedaj moj cilj, in upam, da se vrnem bogat na novih izkušnjah ter – morda – tudi na novih uspehih!« Ivan ZAJEC, Iz svojega življenja, *Slovan*, III/10, 1905, p. 310. O tem, da se je resno posvetil učenju francoščine, priča tudi skicirka na gosto popisana s francoskimi besedami, slovnico, stavki. Ivan Zajec, Skicirka, Moderna galerija Ljubljana, inv. št. MG 517/1–18/R.

³ Catherine FEHRER, New Light on the Académie Julian and its founder (Rodolphe Julian), *La Gazette des Beaux-Arts*, maj–junij 1984, str. 207–216. »Številni Julianovi profesorji so bili člani žirije Salona, predsedniki različnih sekcij Salona in hkrati precej tesni Julianovi prijatelji. [...] Zato ne preseneča, da se je med študenti Julianove akademije zakoreninilo mnenje, da je le ena Julianova beseda dovolj, da se jim odprejo vrata Salona.« Viktor BARANOVSKI, Irina KHLEBNIKOVA, *Pariške zasebne likovne akademije in Ažbetova šola v Münchnu*, Ljubljana 2006, p. 88.

⁴ »Akademični kipar Ivan Zajec prebiva sedaj v Parizu, kjer ima svoj lastni atelje in kjer izdeluje skupino iz narodnega življenja Slovencev, ki jo razstavi v »salonu«. Dnevne vesti, *Slovenski narod*, XXXIX/245, 25. 10. 1906, [p. 3]. Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL, LJU 500, Mesto Ljubljana, Domovinski oddelek, MF 730, enota 260. Zglaševalne pole št. 103; zraven dopisano »Naslov ima Feliks Toman, Resljeva cesta 30«.

⁵ Fran Šijanec plastiko datira v leto 1903, po mnenju Sonje Žitko pa naj bi delo nastalo ok. 1904–1905. Fran ŠIJANEC, *Ivan Zajec*, Narodna galerija, Ljubljana 1949 [razst. kat.], p. 16; Sonja ŽITKO, Prispevek k problematiki slovenskega kiparstva ob prelomu stoletja, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. XXI, 1985, p. 156, op. 4. V katalogu razstave je plastika zavedena pod zap. št. 3621: Zajec (I.) *Songe du Kazak; bas-relief, plâtre. Catalogue illustré du Salon de 1906*, Société des Artistes Français, Paris 1906 [razst. kat.], s. p.

relief, ki pa ga je izdelal še na Dunaju.⁶ Vsebina in naslov reliefa sta simbolistična; izčrpan vojak na konju sanjari o svoji družini, ženi in dveh otrocih, katerih podobe se izrisujejo na ozadju plitvega reliefa. Narodna galerija hrani tri plastike *Kozakovih sanj*, dve v mavcu in odlitek v bronu, obstaja pa tudi podatek o eni domnevno uničeni mavčni varianti.⁷ Umetnostna galerija Maribor hrani še en mavčni osnutek, ki je levo spodaj signiran: *I ZAJEC / PARIS*⁸ in izmed vseh treh mavcev edini patiniran. Zajec je najverjetneje v Parizu razstavil domnevno uničenega, ki ga je Narodna galerija odlila v bron leta 1951. Poznamo pa še druge variante reliefa – ena od njih je bila objavljena v *Slovanu* leta 1905,⁹ kjer je sulica namesto vertikalno nameščena rahlo diagonalno. Zajec je namreč izdelal več osnutkov *Kozakovih sanj*, saj je leta 1910 iz Trsta pisal Jakopiču: »Kosakove sanje sem vse prodal, nič ne enega nimam.«¹⁰

Ivan Zajec je prvi slovenski kipar, ki je razstavljal na katerem od pariških Salonov. Ko se je leta 1908 vrnil v Ljubljano, je v svoji osebni mapi na umetno-obrtni šoli v Ljubljani v času nadomeščanja bolnega profesorja Alojzija Repiča (1908/09) med navedbo svojih del, kot so »portreti, Prešernov spomenik na Marijinem trgu v Ljubljani in različna cerkvena dela«, med pariškimi deli poleg *Kozakovih sanj* dopisal tudi *Študijo iz Bretanje*.¹¹ V času svojega bivanja v Franciji si je Zajec ogledal tudi Bretanjo, mudil se je v Port Navalu in Sauzonu na otoku Belle Île en la Mer, kjer je izdelal *Študijo iz Bretanje*.¹² Očitno se je kipar motivu

⁶ »Ivan Zajec, ustvaritelj Prešernovega spomenika, je izvršil v zadnji dobi celo vrsto novih modernih plastičnih umotvorov, ki jih dunajska kritika omenja z veliko pohvalo. Ta umetnoobratna dela so: »Sanje kazaka«, »Rusko dekle«, »Japonec«, »Japonka«, »Skodela za pepel«, »Deček s kepami«, »Dekletce s punčko«, »Otroci ribiči«, »Mali gratulantje« in »Ringaraja«. Književnost in umetnost, *Slovenec*, XXXIII/100, 2. 5. 1905, [p. 3].

⁷ Mavec (inv. št. NG P 378a, sign. l. sp.: *IVAN ZAJEC*) je bil nakup Narodne galerije leta 1977, po tem ko je bila galerija že lastnica bronastega odlitka, vendar je umetnostna komisija podprla predlog dr. Anice Cevc za odkup osnutka, »s katerim bi preprečili razmnožitev odlitkov«. Arhiv Narodne galerije, Zapisnik 4. seje Umetnostne komisije Narodne galerije z dne 11. 10. 1977. Bron (inv. št. NG P 378, sign. in dat. l. sp.: *IVAN ZAJEC / PARIZ 1906*) so odlili v Livarni Umetniške zadruge, Ljubljana leta 1951 iz mavca v lasti Narodne galerije (!). Arhiv Narodne galerije, Dopis Ministrstvu za znanost in kulturo, oddelek za kulturo št. 396/50 z dne 29. septembra 1950. Ta mavec ni ohranjen in je bil po vsej verjetnosti uničen med odlivanjem. Tretji mavec (inv. št. NG P 961, sign.: ni) je bil nakup Narodne galerije leta 2006.

⁸ *Kozakove sanje (Ubežni kralj)*, inv. št. 2238/K. Za posredovanje podatkov in opozorila k razlikam se zahvaljujem mag. Andreji Rakovec.

⁹ *ZAJEC* 1905, cit. n. 2, p. 310.

¹⁰ Podatek o številu izdelanih osnutkov ni znan. Pismo Ivana Zajca Rihardu Jakopiču z dne 4. marca 1910. MG+MSUM, dokumentacija-arhiv, Jakopičeva zapuščina (uredil dr. Jože Ilc), Ivan Zajec, enota 3 (naprej: MG, Jakopič).

¹¹ *Studien aus der Bretagne*, Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL LJU 212, Ivan Zajec, Tehniška srednja šola v Ljubljani, t. e. 149.

¹² Kipar Ivan Zajec 60-letnik, *Slovenski narod*, LXII/157, 13. 7. 1929, p. 2.

deklic¹³ v Parizu z veseljem posvečal. Na pariškem Salonu je namreč razstavljal tudi leta 1907, in sicer dve plastiki, *Mlado bretonsko kmetico* in *Deklico*.¹⁴ V takšnih delih se je najbolje izživljala njegova bogata fantazija, ki je bila polna igri-vih domislic, sugestivne sproščenosti in včasih tudi otroško naivnega občutja. Iz pariškega obdobja je domnevno tudi mala glinena plastika *Deklica z mucko* (sl. 2), na kateri je kipar svoje ime v signaturi zapisal kot *Jean*.¹⁵

V Parizu je leta 1907 izdelal tudi plaketo (sl. 3),¹⁶ ki smo jo Slovenci poklonili Češki sokolski zvezi,¹⁷ in je med drugimi darili požela pozitiven sprejem.¹⁸ Zajec je kompozicijo z motivom Slovenije v narodni noši, sedeče pod lipo z Ljubljano v ozadju, ki Sokolu podaja lipov venec, povzel po osrednjem delu štiri leta zgodnejše slike Ivane Kobilca *Slovenija se klanja Ljubljani*.¹⁹

¹³ Kipar je že leta 1897 nekaj mesecev preživel v Münchnu, kjer se je seznanil s prečiščenimi formami del münchenskega kiparja Adolfa von Hildebranda in z njegovo teorijo, ki je temeljila na združevanju detajlov v čim bolj kompaktno oblike. Ob koncu osemdesetih let je Hildebrand ustvaril kar nekaj terakotnih otroških portretov svojih hčera, ki bi lahko vplivale na Zajčevo kiparsko ustvarjanje. Cf. Sigrid ESCHÉ-BRAUNFELS, *Adolf von Hildebrand*, Berlin 1993, p. 435. Glej tudi: Tomislav VIGNJEVIČ, *Kiparstvo okoli leta 1900. Iz zbirke Narodne galerije*, Narodna galerija, Ljubljana 1998, [razst. kat.], str. 12.

¹⁴ *Mlada bretonska kmetica* je zavedena pod št. 3476: »Zajec (I.), rue Daguerre, 7 – *Jeune paysanne bretonne*«; *Deklica* pa pod št. 3477 – »*Jeune fille*« (Catalogue illustré du Salon de 1907 (Paris, Société des Artistes Français), Paris 1907, s. p.

¹⁵ Leta 2011 je Narodna galerija z odkupom iz zasebne galerije pridobila malo glineno plastiko Ivana Zajca *Deklica z mucko*, ki se je v galerijskem fundusu pridružila njegovemu mavčnemu *Portretu deklice* in vrsti dekliških risb v njegovi skicirki. Dekliške figure v različnih pozah je Zajec skiciral tudi v risanko, ki jo je opremil po fazah. V osnovi je liste uporabil za celostranske risbe študijskih ženskih figur, živalskih motivov, ornamentalnih vzorcev in arhitekturnih elementov. Prazen prostor okoli večjih risb pa je kasneje zapolnjeval z manjšimi figurami deklic. Deklice z značilnimi pričeskami – lasmi, spetimi v svitke, spletenimi v kite ali spuščeni in okrašenimi s pentljo – in oblečene v otroške oblekice je upodobil bodisi sedeče pri branju bodisi stoječe in zamišljene ob igri. Risanka s pripravljalnimi risbami deklic (Narodna galerija, inv. št. NG G 1077) je iz časa nastanka terakotne plastike *Deklica z mucko* (Narodna galerija, inv. št. NG P 976). Na slednji se je kipar zadaj podpisal z imenom *Jean Zajec*, iz česar lahko sklepamo, da je delo nastalo v času, ko je živel v Parizu.

¹⁶ »Zveza je naročila slovenskemu umetniku kiparju Ivanu Zajcu v Parizu, da izdela plaketo, ki jo posemo v dar češkemu Sokolstvu.« V. vsokolski zlet v Pragi, *Slovenski Sokol*, IV/4–5, 25. 4. 1907, p. 41.

¹⁷ Naše slike, *Dom in svet*, XX/8, 1907, p. 380 (sl.).

¹⁸ »Brat Sokol pa, ki se je tako zmotil, ni prišel v zadrego; opravičeval se je, da ni mislil, da imamo Slovenci tako samosvoje, tako velike umetnike – poklon, ki je veljal nam, v prvi vrsti pa našemu umetniku Ivanu Zajcu. Iz pariškega njegovega ateljeja je izšla plaketa, ki nam je donesla mnogo pohvale in vzbujala med darili drugih narodnosti občno pozornost.« Spomini na zlet v Pragi, *Slovenski Sokol*, IV/9, 25. 9. 1907, p. 83.

¹⁹ O sliki *Slovenija se klanja Ljubljani* piše Beti ŽEROVC, *Zelo slovenska slika*, Slovenski impresionisti in njihov čas. 1890–1920 (ed. Barbara Jaki, Mateja Breščak, Andrej Smrekar), Ljubljana 2008, pp. 111–116; Beti ŽEROVC, Ivana Kobilca and her painting for the Ljubljana Town Hall, *Slovenia bows to Ljubljana, in the context of woman's painting in the late Nineteenth century*, *Radovi Instituta povijesti umjetnosti*, 37, 2013, pp. 167–178.



1. Ivan Zajec, Kozakove sanje, 1904–1905, bron. Ljubljana, Narodna galerija, inv. št. NG P 378

Poleti 1907, v obdobju bivanja v Parizu, je Zajec odpotoval tudi v ZDA, o čemer so tedaj v časopisih izčrpno poročali.²⁰ Šestintridesetletni kipar je tako na Ellis Island prispel 15. avgusta z ladjo Laura iz Trsta²¹ in se nato vrnil že po štirih mesecih. V intervjuju ob svoji 60-letnici je povedal, da so v New Yorku poleg Bartholdijevega *Kipa svobode* največji vtis nanj napravile skulpture v Metropolitanskem muzeju.²²

Iz pisma Meštroviću lahko domnevamo, da se je po potovanju v Ameriko vsaj še kratek čas mudil v Parizu. Po vrnitvi v Ljubljano zanj in za druge slovenske kiparje ni bilo veliko naročil, zato so si kiparji na prelomu stoletja služili kruh v tujini. Čeprav razmere tam niso bile boljše kot v domovini, jim je oddaljenost od nenaklonjene domače kritike verjetno vsaj navidezno dajala občutek neobremenjenosti.²³ Vendar pa se v tujini nihče od njih ni zares uveljavil. Delali so v ateljejih drugih kiparjev kot pomočniki, dobivali morda manjša naročila za industrijske izdelke, sicer pa so breme nenaklonjenosti zamenjale eksistenčne skrbi. Ne glede na to, da je Zajec imel v Ljubljani za seboj veliko naročilo – Prešernov spomenik –, ga je po vrnitvi v Ljubljano položaj očitno hitro streznil in je, kot navaja v pismu, iskal različne poti za odhod v tujino, kjer bi si našel delo in zaslužek. V Ljubljani ni imel pogojev za delo, nadaljeval je z izdelavo manjših mavčnih portretov osebnosti iz kulturnega življenja,²⁴ ki so jih ljubitelji kupovali za okras svojih domov, za stavbo dekliškega liceja v Ljubljani je napravil relief štirih deklet, ki med girlandami nosijo grbe, in s Feliksom Tomanom sodeloval pri petih kamnitih soham na vrhu tedaj prezidanega

²⁰ »Ivan Zajec, vstvaritelj Preširnovega spomenika v Ljubljani se je pred par dnevi odpeljal v New-York, kjer upa najti več priložnosti kakor doma v Evropi, da uveljavi svojo umetniško silo. V New-Yorku ima že nekaj šolskih kolegov in znancev iz Dunaja in Pariza, ki so mu pripravili pot.« Slovenški umetnik v Ameriki, *Edinost*, XXXII/213, 4. 8. 1907, [p. 2]; Dnevne novice, *Slovenec*, XXXV/177, 3. 8. 1907, [p. 5]; *Laibacher Zeitung*, CXXVI/177, 5. 8. 1907, p. 1655.

²¹ List or manifest of alien passengers for the United States immigration officer at port of arrival, The Statue of Liberty – Ellis Island Foundation, pod zap. št. 13: Zajc Ivan, 36, Sculptor, Laibach (Ellis Island Foundation, New York). Po navedbi je stanoval pri prijatelju Mathiasu Steglitzu (!) v New Yorku.

²² »Toda tudi v Newyorku je našel mnogo umetniških izdelkov v muzeju v Centralnem parku, kjer so mu najbolj ugajale realistične plastike iz življenja Indijancev.« Kipar 1929, cit. n. 12, p. 2.

²³ »Majhno je število slovenskih umetnikov–kiparjev; še teh večina je raztresena po svetu, kajti v domovini ni prostora za njih umetnost.« Rihard JAKOPIČ, Fran Berneker, *Slovan. Mesečnik za književnost, umetnost in prosveto*, 1902–3, str. 191.

²⁴ »– Prešernov kip iz mavca je založil g. Jernej Bahovec, trgovec s papirjem na Marijinem trgu. Kip je originalno delo g. akad. kiparja Ivana Zajca in stane samo 8 kron. Pod pesnikovim doprsjem je v mavec vdolben faksimiliran Prešernov podpis. Kip je izredno okusno izdelan in fino modeliran, zato ga priporočamo narodnemu občinstvu v nabavo.« Dnevne vesti, *Slovenski narod*, XLIII/1, 3. 1. 1910, [p. 4]. Mavec (Narodna galerija, inv. št. NG P 964) sodi v serijo manjših plastik, portretov slovenskih literatov, ki jih je dal izdelati trgovec s papirjem in umetninami v Ljubljani Jernej Bahovec. Plastike je naročal pri umetnikih in jih odlival za prodajo. Mateja BREŠČAK, Ivan Zajec, *Nove pridobitve 2001–2010*, Narodna galerija, Ljubljana 2011 [razst. kat.], p. 246.

pročelja cerkve na Šutni v Kamniku.²⁵ Preko Ivane Kobilca je spomladi leta 1908 najbrž že iz Ljubljane poskušal priti v Berlin,²⁶ Meštrovicu pa je v obravnavanem pismu leto kasneje pisal, da si ponovno želi oditi v Pariz, kjer bi delal za katerega od francoskih umetnikov ali pa vsaj pridobil naslove revij, da bi se nanje naročil.

Rihard Jakopič je v Ljubljani leta 1909 zgradil umetniški paviljon²⁷ in na prvi umetniški razstavi se je predstavilo šest slovenskih kiparjev, poleg Ivana Zajca še Fran Berneker, Josip Ajlec, Alojzij Repič, Svetoslav Peruzzi in Josip Urbanija. Zajec je razstavil pet del, in sicer relief, model za dekliški licej,²⁸ *Slovenko* in *Parisovo sodbo* v vosku, ter portret in nagrobni relief (sl. 4).²⁹ Vladimir Levstik je v kritiki pričujoče razstave Zajčevo kiparstvo omenil brez pretiranega navdušenja in zapisal, da v njem ne vidi ne nazadovanja ne napredka.³⁰ Negativne kritike prve umetniške razstave v novozgrajenem Jakopičevem paviljonu Zajec tudi omenja Meštrovicu v pismu.

Po vrnitvi iz Pariza so bile možnosti za Zajčevo kiparsko ustvarjanje v Ljubljani torej precej brez perspektive. Kot omenja v pismu, je s skupimi naročili težko živel, do modelov je bilo še težje priti in iskal je nove poti za zaslužek. V primerjavi z drugimi slovenskimi kiparji, ki so ustvarjali na prelomu stoletja, je bil njegov status soliden. Njegov oče, kipar Franc Ksaver Zajec je sicer zaradi upada števila naročil ubožal in leta 1888 je bil osemnajstletni Ivan primoran za poravnavo dolgov ob očetovi smrti na javni dražbi poceni prodati očetovo imetje in kipar-

²⁵ Marko LESAR, *Župnijska cerkev na Šutni v Kamniku. Umetnostna in kulturnozgodovinska predstavitev*, Kamnik 2001, pp. 47–48.

²⁶ Ivana Kobilca v pismu sestri Mariji 16. aprila 1908 iz Berlina sporoča, da bo julija prišla v Ljubljano, ter med drugim zapiše: »G. Terdina pa ni treba vprašati zaradi Zajca, le kar vse pri miru pusti, če bi te pa on kedaj kaj o tem vprašal, mu pa lahko rečeš, da jaz še dolgo nimam tu tacih koneksij da bi mogla njemu pomagati, za tako stvar je treba vse druge merodajne protekcije da se more pomagati komu, če bi pa mogla pa bi gotovo, se vé najprej sebi – potem pa drugim.« Zasebna last, pismo Ivane Kobilca Mariji Pintar, 16. 4. 1908, IK 276. Za opozorilo se zahvaljujem dr. Sandri Bratuša.

²⁷ *I. umetniška razstava v paviljonu R. Jakopiča. Slovenski umetniki*, Ljubljana 1909 [razst. kat.], št. 65, 113, 125, 165, 170. O paviljonu glej Beti ŽEROVC, *Rihard Jakopič – umetnik in strateg*, Ljubljana 2002, pp. 139–162 (z literaturo).

²⁸ »Šablonsko in nezanimivo delo je Zajčev relief.« III. slovenska umetniška razstava v Ljubljani, *Slovan*, 7, 1909, p. 289.

²⁹ Gre za marmorni relief z angelom, ki zapolnjuje nišo nagrobnika rodbine Grajzer-Hafner na ljubljanskih žalah. Sonja ŽITKO, Nagrobna plastika slovenskih akademskih kiparjev okrog leta 1900, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. XXXIII, 1997, p. 43.

³⁰ »Zajčev »Relief za dekliški licej« je toliko nebanalen, kolikor je bilo mogoče pri duhovitem predpisu naročitelja; »Slovenka« in »Parisova sodba« kažeta brez nazadovanja in brez napredka vse kreposti in grehe Zajčeve drobnoplastike.« Vladimir LEVSTIK, Prva umetniška razstava v paviljonu R. Jakopiča: Slovenski umetniki, *Ljubljanski zvon*, 29, 1909, p. 528. Glej tudi: Josip REGALI, Prva razstava v Jakopičevem umetniškem paviljonu: Slovenski umetniki, *Dom in svet*, XXII/7, 1909, p. 329.

sko orodje,³¹ vendar ga je po očetovi smrti denarno podpirala Josipina Hočevar (1824–1911) iz Krškega. Premožna sorodnica je svojega pranečaka gmotno podpirala ves čas osem let trajajočega študija na Dunaju, v letih med 1889 in 1896, in mu pomagala z naročili.³² Tudi za Prešernov spomenik je Zajec leta 1900 prejel najprej prvo nagrado v višini 600 kron in nato za postavitev leta 1905 22.600 kron,³³ kar je bila očitno glavna popotnica za njegov odhod v Pariz.

Zajec je svojo prošnjo za pomoč pri nadaljnjem ustvarjanju v Parizu torej naslovil na vplivnega mlajšega kolega, ki je že tedaj veljal za vodilno evropsko kiparsko osebnost. Z Meštrovičem se v Parizu najverjetneje nista srečala, saj se je domnevno že v začetku leta 1908 Zajec vrnil v Ljubljano,³⁴ Meštrovič pa je tedaj prišel v Pariz in odpirala se mu je mednarodno priznana kariera. Leta 1908 se je namreč z Dunaja preselil v Pariz, kjer je imel atelje na Montparnassu v ulici Impasse de Maine, nasproti ateljeja Emile-Antoina Bourdella. Držal se je bolj zase, vseskozi ustvarjal in delo prekinjal le za obiske muzejev in galerij, predvsem zbirke antičnega kiparstva v Louvru. Tedaj je nastajal njegov *Kosovski ciklus* za monumentalni *Vidovdanski hram*, ki ga je zasnoval že dve leti prej na Dunaju. Svoja dela je v Parizu prvič predstavil leta 1908 na razstavah v Salon d'Automne in Salon national des Artistes français in pritegnil Rodinovo pozornost.³⁵ Prijateljstvo z Rodinom je, kakor je znano, trajalo do mojstrove smrti leta 1917.³⁶

Zajec pa, ki je bil v svojih prizadevanjih za odhod v tujino neuspešen in ki si tudi v Ljubljani ni izboljšal pogojev za delo, se je naposled v začetku leta 1911 od-

³¹ Borno imetje so prodali na rubežu; denarja ni bilo niti za pogrebne stroške. Sonja ŽITKO DURJAVNA, Kipar Franc Ksaver Zajec (1821–1888). Analiza izbranih del z vidika historizma, *Loški razgledi*, Škofja Loka 1987, p. 53.

³² Berneker v pismu dr. Vidicu z Dunaja 11. 9. 1900 piše: »Zajc si svojo priložnostjo bi lahko zastopal znaj lepšimi umotvori, njemu se dosti potiska pod palec. Bogata Hočevarca mu podarja roko zmerom z debelo mošnjo, naročila je pri njem neko madonu, češ naravno velikost, izdelana bo v kamen, mislim kakor slišim da plača tudi ni skromna, lahko bi študiral in stvaril kaj divnega, zmodeliral pa ju je taku da bi enega kaj groza obšla če pomisli na Zajcavo delo. Ko bi po mojem bilo bi take stvari, kaj je naravnost kič, vse izključil.« Fran Vidic: Zapuščina. Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, Rokopisna zbirka, Ms 1834, mapa 9.

³³ Špelca ČOPIČ, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*, Ljubljana 2000 (Edicija M'ars, 5), p. 245–246.

³⁴ »Akademični kipar Ivan Zajec ima svoj samostalni atelije v Ljubljani na gradu. Ivan Zajec je priznan umetnik, katerega priporočamo slov. občinstvi. Izdeluje razna v kiparstvo spadajoča dela, kakor prevzema v delo tudi portrete, po fotografiji posnete, za plastično doprsni kip; sprejema vse, kar spada h figuraliki. [...]« Akademični kipar Ivan Zajec, *Soča*, XXXVIII/131, 10. 11. 1908, [p. 3].

³⁵ Duško KEČKEMET, *Ivan Meštrovič*, Beograd 1983, pp. 7, 9.

³⁶ Svoje spomine na Rodina je kasneje opisal v: Ivan MEŠTROVIČ, Nekoliko uspomena na Rodina, *Hrvatski glasnik*, II/84, 8. 4. 1939.



2. Ivan Zajec, Deklica z mucko, 1906–1907, žgana glina. Ljubljana, Narodna galerija, inv. št. NG P 976

ločil preseliti v Trst.³⁷ Tam je najel atelje, o čemer so v sočasnem slovenskem časopisju doma in onstran Atlantika intenzivno poročali.³⁸ Pozivali so k podpori z naročili³⁹ in tudi sam je oglaševal svoje delo in se sorojakom priporočal za na-

³⁷ »Ker ni dobil v Ljubljani modelov, je šel v ta namen v Trst, da je delo po svoji zamisli uspelo zaključil.« E. JUSTIN, Spomini in delo kiparja Ivana Zajca, *Tovariš*, V/12, 1. 4. 1949, p. 222.

³⁸ »Znani slovenski kipar g. Ivan Zajec, stvaritelj Prešernovega spomenika v Ljubljani, biva že mesec dni pri sv. Ivanu, kjer, odtegnjen javnosti, pridno dela na umotvoru, ki bo v čast slovenski kiparski umetnosti.« R. H., Kipar Ivan Zajec v Trstu, *Edinost*, XXXV/312, 11. 11. 1910, pp. 2–3; *Amerikanski Slovenec*, XX/16, marec 1911, p. 24; *Glas naroda*, XIX/61, 15. 3. 1911, [p. 3].

³⁹ »Akademični kipar gospod Ivan Zajec preselil se je iz Ljubljane v Trst, ter ustanovil svoj kiparski atelje pri sv. Ivanu. Ta pridobitev nas tembolj veseli, ker ta stroka dosedaj med nami ni bila zastopana po Slovincu. Narodna naša dolžnost je, da ga podpiramo z naročili ter s tem utrdimo tla na tržaškem ozemlju. Svoji k svojim!« Akademični kipar gospod Ivan Zajec, *Edinost*, XXXVI/58, 27. 2. 1911, p. 2.



3. Ivan Zajec, Plaketa, Dar Slovencev
»Češki sokolski zvezi«, 1907

ročila.⁴⁰ Še pred selitvijo v Trst je dobil veliko naročilo za izdelavo marmornega reliefa za grobnico družine Majdič v Kranju,⁴¹ nato pa je zasnoval skulpturi sv. Elizabete in kralja Ludvika IX. za oltar sv. Frančiška Asiškega v ljubljanski frančiškanski cerkvi (sl. 5).⁴² Kmalu po njegovem prihodu v Trst je v Krškem 16. mar-

⁴⁰ »Akademični kipar Ivan Zajec je ustanovil je svoj kiparski atelje v Trstu pri Sv. Ivanu (zraven cerkve) ter se priporoča svojim cenj. sorojakom na vsa v to stroko spadajoča naročila.« Akademični kipar gospod Ivan Zajec, *Edinost*, XXXVI/59, 28. 2. 1911, p. 4. Enaki oglasi v časopisu *Edinost*: XXXVI/60, 1. 3. 1911, p. 4; XXXVI/61, 2. 3. 1911, p. 4; XXXVI/63, 4. 3. 1911, p. 4; XXXVI/65, 6. 3. 1911, p. 4; XXXVI/66, 7. 3. 1911, p. 4; XXXVI/68, 9. 3. 1911, p. 4; XXXVI/72, 13. 3. 1911, p. 4; XXXVI/75, 16. 3. 1911, p. 4; XXXVI/79, 20. 3. 1911, p. 4.

⁴¹ »V skromnem ateljerju, pripravljenem za silo v stranskem poslopju nekdanje svetoivanske domobranske vojašnice, modelira umetnik Zajec, priden ko mravlja, že skoraj mesec dni relief »Vstajenje«, namenjen za Majdičev mavzolej v Kranju. Te dni je bil ilnati model že dovršen in sedaj se izgotavlja sadrov posnetek, ki bo dovršen koncem tega tedna. Punktiranje reliefa v kararski mramor se bo pa izvajalo v Ljubljani. [...] G. Zajca so obiskali v njegovem ateljerju tudi nekateri italijanski umetniki in ljubitelji umetnosti, (n. pr. komisija tukajšnje c. kr. obrtne šole), ki so bili polni hvale za slovenskega umetnika. [...] G. Zajec namerava ostati sedaj stalno v Trstu in tu urediti svoj ateljer. Seveda bo izgotavljanje marmornega reliefa zahtevalo še poldrugi mesec njegovo prisotnost v Ljubljani, na kar se g. Zajec zopet povrne v Trst k nadaljnemu delu. R. H., Kipar Ivan Zajec v Trstu, *Edinost*, XXXV/312, 11. 11. 1910, pp. 2–3.

⁴² »Zopet smo imeli priliko občudovati dva nova umotvora v ateljeju kiparja Ivana Zajca pri sv. Ivanu. To sta kipa kralja Ljudovika in sv. Elizabete, ki bosta krasila itak že bogato frančiškansko cerkev

ca 1911 umrla njegova podpornica Josipina Hočevnar in mu med 70 volili v bogati oporoki zapustila lepo vsoto,⁴³ s čimer se je ponovno nekoliko izboljšal njegov gmotni položaj, a konec leta je Jakopiču že tožil, da ne more živeti brez naročil in se mora podati na tuje pomagat kateremu od kiparjev.⁴⁴ Aprila naslednje leto je Jakopiču iz Trsta ponovno ternal, da je brez dela že od prejšnjega poletja. Nato se je očitno odpravil v London, saj mu je julija 1912 pisal, da se vrača v Ljubljano iz Londona, kjer upa pozneje še delati.⁴⁵ Potovanje v London se v bibliografiji omenja precej bolj zgodaj, že v obdobju bivanja v Parizu (1906),⁴⁶ vendar se je očitno tja odpravil šele leta 1912. Manj verjetno je, da je v London potoval večkrat, kljub nekoliko nejasnim izjavam o tem, ko je ob svoji 60-letnici povedal, da je leta 1910 odšel v Benetke na bienale, iz Benetk ponovno v Pariz, nato pa London, kjer je v Britanskem muzeju »prvič videl dela slavnega grškega kiparja Fidasa (sic!)«. ⁴⁷

Zajec in Meštrović sta se seznanila že na Dunaju. Kdaj in v kakšnih okoliščinah sta se srečala, sicer ni znano. Ko je bil Meštrović leta 1900 sprejet na dunajsko akademijo, se je Zajec po že končanem študiju na splošnem kiparskem oddelku dunajske akademije pri profesorju Edmundu Hellmerju (1889–1893) in nato še po specialki pri profesorju Karlu Kundmannu (1893–1896)⁴⁸ spoprijemal z osnutkom za Prešernov spomenik.⁴⁹ Meštrović je prav tako študiral najprej pri Hellmerju, nato pa še pri Hansu Bitterlichu. Profesor Hellmer ga je namreč med svojimi študenti prepoznal kot izjemno umetniško osebnost in najverjetneje je bil po

v Ljubljani. Iz milih svetniških obrazov odsevata rajska blaženost in dobrota. Ta izgled naj bi posnemale tudi druge cerkve širom naše domovine ter naj bi svoje neumetniške, neukusne in starokopitno cenene figure zamenjale s takimi pravimi umotvori!« M., Iz ateljeja Ivana Zajca, *Edinost*, XXXVI/87, 28. 3. 1911, pp. 2–3.

⁴³ Točka 10: »Svojemu prapolnečaku Ivanu Zajcu, kiparju, ki sem ga izšolala, zapuščam 20.000 K v gotovini.« Alenka ČERNELIČ KROŠELJ, Josipina Hočevnar in Krško, *Josipina Hočevnar – Radovljčanka v Krškem. Zbornik prispevkov in predstavitev Josipininega leta*, Krško – Radovljica 2012, p. 85; Alenka BOLE VRABEC, Josipina Hočevnar (1824–1911), *Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem* (edd. Alenka Šelih et al.), Ljubljana 2007, p. 37.

⁴⁴ Pismo Ivana Zajca Rihardu Jakopiču z dne 30. decembra 1911: »Če bi lahko dobil kakih 5 ali 6 učencev bi lahko živel od tega, met tem pa priv. naročila, če pa ni pa se moram na tuje podati k kakšnemu kiparju v Parizu ali v Londonu delati; torej ako mi moji rojaki gredo na roko ostanem v Ljubljani drugače pa ne; če ne morem živeti.« MG, Jakopič, 11.

⁴⁵ Razglednica Ivana Zajca Rihardu Jakopiču, Flandre, z dne 10. julija 1912. MG, Jakopič, 13.

⁴⁶ Asta ZNIDARČIČ, s. v. Zajec Ivan, Slovenski biografski leksikon. 14, Vode–Zdešar, Ljubljana 1986, p. 752; Špelca ČOPIČ, s. v. Zajec, Ivan, Enciklopedija Slovenije. 15, Wi–Ž, Ljubljana 2001, p. 40.

⁴⁷ Kipar 1929, cit. n. 12, p. 2.

⁴⁸ Lastna navedba Ivana Zajca v osebni mapi umetnoobrtne šole v času nadomeščanja prof. Repiča 1908/09 (Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL LJU 212, Tehniška srednja šola v Ljubljani, t. e. 149).

⁴⁹ ČOPIČ 2000, cit. n. 33, p. 245.

njegovi zaslugi tako zgodaj sprejet v umetniška društva na Dunaju. Tam je razstavljal že kot dvajsetleten študent tri leta po svojem prihodu, in sicer poleti 1903 na XVII. razstavi dunajske Secesije.⁵⁰ Pod vplivom dunajske secesije in po zgledu drugih Slovanov je Meštrović na Dunaju maja 1903 soustanovil Umetnostni klub Vesna.⁵¹ Med slovenskimi kiparji je bil član Vesne Svetoslav Peruzzi, prvonagrajenec natečaja za osnutek spomenika cesarju Francu Jožefu I., ki je bil zasnovan na Dunaju leta 1903, odkrit pa leta 1908 pred sodno palačo v Ljubljani. Tudi oba obravnavana kiparja, tako Zajec kakor Meštrović, sta z Dunaja s svojimi osnutki sodelovala pri natečaju za postavitev cesarjevega spomenika, in sicer Zajec z dvema načrtoma, *Zvestoba* in *Moč*,⁵² Meštrović pa z načrtom *Potres*. Slednji je pridobil tretje »darilo«,⁵³ Zajec pa pohvalno priznanje.⁵⁴ Ivan Šubic je v *Ljubljanskem zvonu* Meštrovićevo idejo opredelil kot »genijalno«, vendar ocenil, »da smo tu že nekako na mejah, ki so stavljene kiparstvu«, medtem ko ugotavlja, da se je Zajec »držal bolj konvencionalnih oblik, a jim je tampatam vtil nekaj modernega vzleta in moderne prostosti«. ⁵⁵

⁵⁰ V literaturi se pojavlja podatek, da je Meštrović že leta 1902 razstavljal na razstavi Secesije, vendar, kot trdi Irena Kraševac, ni dokumentov, ki bi podprli to trditev (Irena KRAŠEVAC, *Ivan Meštrović i secesija. Beč–München–Prag 1900–1910*, Zagreb 2002, p. 43).

⁵¹ Beti ŽEROVC, Vesna ob izviru umetnosti, *Potlačena umetnost* (edd. Barbara Borčić, Jure Mikuž), Ljubljana 1999, pp. 50–77.

⁵² »Izdelatelj načrta z navedenim geslom »Zvestoba«. Ivan Zajec akad. kipar, IV. Gushausstrasse 25 Beč.« »Izdelatelj načrta z navedenim geslom »Moč«. Ivan Zajec akad. kipar, IV. Gushausstrasse 25 Beč.« Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL LJU 489, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 2021.

⁵³ »Močne prizmatične klade obdajajo kot nekaj ciklopski zid prostor od treh strani. V tem prostoru se gnete brezštevilna množica ljudstva, v sredi pa pada na to množico črna zemlja v podobi velike krogle. Kar zadene, zmečka in uniči — kaj so surovi narurni sili ljudje, njih strah in trepet! Kakor tedaj, ko zavali brezsrčen deček težek kamen na mravljišče, tako mrgole tu ljudje pod težko kroglo, strti, stlačeni, ranjeni, obupani... Visoko nad to grandiozno sceno, kažočo premoč narurnih sil nad človekom, stoji pa na obzidju cesar ter gleda sočutno doli, kako gine in umira ves narod!« Ivan ŠUBIC, Cesarjev spomenik v Ljubljani, *Ljubljanski zvon*, XXIV/3, 1904, pp. 159–160.

⁵⁴ »Njegov načrt z motom »Moč« je dobil pohvalno priznanje. Na široko razprostrtem kvadratnem stopnišču se dviga razmerno nizek podstavek, na njem pa stoji cesar v znani obleki toasonskih redovnih viteзов. Ne da se tajiti, da je ves osnutek veličasten, monumentalen in da je njegova silhueta jako srečno ubrana ter umetniško dovršena. Ko bi ta spomenik postavili na trg pred justično palačo, bi ji segal skoraj do srede prvega nadstropja. Nepremagljivi stroški, dejstvo, da je soha vladarjeva preveč znanega, rekli bi, vsakdanjega tipa in ker nima ves osnutek ni kake prave zveze s potresom, vse to je bilo merodajno, da je dobil umetnik samo častno priznanje za svojo fino, mogočno skico, ne pa tudi darila. Drugi osnutek Zajčev (moto »Zvestoba«) kaže cesarja v paradni cesarski uniformi na konju, na običajnem postamentu. Kip in konj sta solidno, skrbno in sigurno modelirana, a iz vzrokov, ki smo jih že pri Bernekerjevem sorodnem načrtu označili, se presojevalni odbor ni mogel ozirati na ta načrt, ki pa je sicer Zajcu vseskozi v čast.« ŠUBIC 1904, cit. n. 53, p. 160.

⁵⁵ ŠUBIC 1904, cit. n. 53, pp. 159–160.



4. Ivan Zajec, Nagrobnik rodbine Grajzer Hafner, marmor, Žale, Ljubljana, 1908

Oba kiparja sta se leta 1903/1904 udeležila tudi natečaja za postavitve spomenika matematiku in fiziku Juriju Vegi v Ljubljani,⁵⁶ a je odbor za postavitve spomenika izbral Zajčev osnutek,⁵⁷ s katerim je matematika predstavil v zgodbi iz obleganja Beograda leta 1789. Odboru ni uspelo zbrati sredstev za postavitve spomenika leta

⁵⁶ Fotografija nerealiziranega Meštrovičevega osnutka Vegovega spomenika je hranjena v fototeki Galerije Ivana Meštroviča v Splitu. Za opozorilo in prejeto fotografijo se zahvaljujem dr. Ireni Kraševac.

⁵⁷ Sedaj dela Ivan Zajec na velikem Vegovem spomeniku za Ljubljano. *Književnost in umetnost, Slovenec*, XXXIII/100, 2. 5. 1905, s. p.; *Vegov spomenik, Slovenec*, 20. 9. 1904, p. 3.

1904, zato so odkritje prestavili najprej na leto 1906, ko je Zajec že bival v Parizu, nato še za tri leta, navsezadnje pa postavitve ni bila realizirana.⁵⁸ Septembra 1906 pa so v Moravčah odkrili Zajčev doprnsni spomenik Juriju Vegi, ki ga je zasnoval še na Dunaju.⁵⁹

Ivan Zajec je bil konec prvega desetletja le eden od južnoslovanskih umetnikov, ki so upali, da jim bo nekdanji kolega z Dunaja, tedaj že uveljavljeni Meštrović, pomagal pri karieri. Tudi Svetoslav Peruzzi (1881–1936), ki pa je na Dunaju leta 1905 s hrvaškim kiparjem celo delil atelje in mu je bil tudi po letih bližje kot Zajec, se je na Meštrovićevo pobudo leta 1910 odpravil v Split.⁶⁰ Meštrović mu je namreč pomagal, da je v Splitu dobil mesto učitelja na umetnoobrotni šoli po odhodu Alojza Gangla.⁶¹ S Peruzzijem sta vseskozi ostala v tesnih prijateljskih stikih, a kot je Peruzzi leta 1925 sam povedal, si je prizadeval ubirati od prijatelja neodvisno umetniško pot: »Z Meštrovićem, ki me je prav za prav spravil v Split, sva bila mnogo skupaj, a kljub temu se mi je posrečilo ostati izven njegovih vplivov ter ohraniti samostojnost.«⁶²

Kljub temu da nimamo podatkov o Meštrovićevem odgovoru na Zajčevo pismo jeseni leta 1909, sta kiparja v naslednjih letih vendarle ostala povezana. Meštrović je v času Zajčeve selitve v Trst odpotoval v Rim, kjer je na mednarodni razstavi leta 1911 osvojil prvo nagrado in se tam nastanil do leta 1914. Morda je bila Meštrovićeva zasluga, da je tudi Zajec po Peruzzijevih stopinjah nameraval ustvarjati v Splitu po kratkem bivanju v Dubrovniku poleti 1912,⁶³ in prav tako bi lahko domnevali, da je na Meštrovićevo povabilo aprila 1913 odpotoval v Rim, kjer spočetka ni na-

⁵⁸ Božidar JEZERNIK, *Mesto brez spomina*, Ljubljana 2014, p. 278.

⁵⁹ »Vegov doprnsni spomenik je dogotovljen v umetni livarni na Dunaju. Načrt je sestavil kakor znano akademični kipar Ivan Zajec. Spomenik bo stal v Moravčah.« Vegov doprnsni spomenik, *Slovenski narod*, XXXIX/111, 15. 5. 1906, [p. 3]. Glej tudi Anonimo, Vegov spomenik v Moravčah, *Dom in svet*, XIX/9, 1906, p. 571. (sl.); Vegov spomenik v Moravčah, *Dom in svet*, XIX/10, 1906, p. 640. (sl.); ČOPIČ 2000, cit. n. 33, pp. 240–241; JEZERNIK 2014, cit. n. 58, pp. 251–281.

⁶⁰ Meštrović je v Splitu že leta 1899 preživel deset mesecev. V tem obdobju je intenzivno kopiral dela antične umetnosti v mestu. KEČKEMET 1983, cit. n. 35, p. 6.

⁶¹ Ganglovo bivanje v Splitu je sicer tradicionalno opredeljeno v leto 1910. V almanahu Strossmayer, koledar za leto 1909 je na str. 197 zapisano: »Gangl, Vjekoslav, kipar, Spljet. Rodio se u Metlici u Kranjskoj g. 1859. Sada profesor kiparstva kod obrtne škole u Spljetu ...« Koledar so verjetno natisnili že leta 1908. Arhiv Narodne galerije, K13/4–1966, pismo direktorja Muzeja grada Splita, Duška Kečkemeta dr. Anici Cevc, 4. 4. 1966. Datum odhoda iz Splita ni znan, julija 1911 pa se je kipar zagotovo nahajal že v Metliki.

⁶² St. K., Kulturni pregled. Pri kiparju Peruzziju, *Jutro*, VI/201, 30. 8. 1925, pp. 17–18.

⁶³ »Slovenski kipar Ivan Zajec sedaj biva v Dubrovniku. V kratkem se nastani v Spljitu, kjer name-rava otvoriti za dalje časa svoje atelje.« Dnevne novice, *Slovenec*, XL/28, 4. 6. 1912, p. 3.



5. Oltar sv. Frančiška Asiškega s kipoma Sv. Elizabete in Sv. Ludvika IX. (Ivan Zajec, 1911).
Ljubljana, frančiškanska cerkev

meraval ostati.⁶⁴ Najprej je delal v Meštrovičevem ateljeju na Via Flaminia in študiral antično kiparstvo. Nad tem se je navdušil že leta 1899 na svojem krajšem potovanju v Italijo, ki je po Šijančevih besedah »pomenila klasicistično usmerjenemu Zajcu zlasti na prvi stopnji njegovega razvoja nedvomno najgloblje doživetje«. ⁶⁵ V Rimu je risal v vatikanskih muzejih in kopiral antične plastike za rimskega arheologa in kasnejšega profesorja arheologije na univerzi v Varšavi Paula Stygerja.⁶⁶

Leto 1913 je bilo za Meštrovića intenzivno ustvarjalno in Zajec mu je z občudovanjem sledil. Še pred Zajčevim prihodom v Rim se je hrvaški kipar namreč dogovarjal z Jakopičem in mu pisal o svojih pogajanjih za razstavo v Benetkah, na kateri naj bi razstavljalo tudi nekaj Slovanov.⁶⁷ Zajec je z Meštrovičem nameraval odpotovati v Beograd,⁶⁸ kjer naj bi slednji postavil naročeni *Spomenik svobode*, vendar projekt ni bil uresničen.⁶⁹ Tega leta je Meštrović razstavil svoj *Kosovski ciklus* v Londonu, nato pa se je odpravil na počitnice v Dalmacijo.⁷⁰ Zajec je ostal v Rimu in tam jeseni nameraval najeti svoj atelje,⁷¹ kar mu je uspelo šele naslednje

⁶⁴ Dne 17. maja 1913 je iz Rima pisal Jakopiču: »Za g. Meštrovića bom delal v jeseni, sedaj bom delal za sebe. G. Meštrović gre na počitnice gotovo v Dalmacijo. Vse moje reči Te prosim imeti shranjene. Ker v Rimu ostanem le začasno.« MG, Jakopič, 15.

⁶⁵ ŠIJANEC 1949, cit. n. 5, p. 12.

⁶⁶ »Risal sem mnogo tudi za profesorja arheologa Paula Stygerja in delal na starokrščanskih umetninah za Vatikan.« Ivan ZAJEC, Moji spomini, *Umetnost*, IX/4–12, 1944–1945, p. 60. Ključni publikaciji Paula Stygerja sta izšli v tridesetih letih: *Die römische Katakomben* (1933) in *Römische Märrtyrergrufte* (1935). Leta 1913 je Styger komaj pričeval s svojim arheološkim delovanjem v Rimu ter pisal o ikonografiji podob sv. Petra (1913) ter o freskah v rimskih cerkvah (1914). Za posredovanje podatkov se zahvaljujem prof. Elżbiet Jastrzębowski z Inštituta za arheologijo Univerze v Varšavi. Nekaj risb je hranjenih v Državnem arhivu kantona Schwyz (Staatsarchiv Schwyz) v Švici, vendar niso signirane. Za posredovanje podatkov se zahvaljujem mag. Ralfu Jacoberu.

⁶⁷ Meštrovičevi pismi Rihardu Jakopiču z dne 27. februarja in 17. marca 1913. Predlaga, da razstavijo: Jakopič, Jama, Rački, Vidović in Krizman kot slikarji, Plečnik kot arhitekt, sam in Rosandić kot kipar. MG, Jakopič.

⁶⁸ Pismo Jakopiču z dne 15. maja 1913: »Kadar greva z g. Meštrovičem v Belgrad, ko se delo tam odpre, g. Meštrović delal je v mramorju Vdovice iz Vidovega hrama, in načrt velikanski u arhitekturi, ki dojde spomen za Kosovo, ja pa radim za sebe več skic, ki jih v večji meri razstavim v Rimu in drugje.« MG, Jakopič, 14.

⁶⁹ KEČKEMET 1983, cit. n. 35, p. 15.

⁷⁰ Pismo Zajca Jakopiču z dne 14. avgusta 1913: »Odkar sem v Rimu nisem čisto nič zaslužil, pač se pa tukaj prav dobro študira, in mi bode na vsak način v prid, sedaj sem napravil en veliki načrt v plastiki Boj z amazonkami. Meštrović je sedaj na počitnicah v Dalmaciji, v jesen mislim iti v Francosko akademijo Villa Medici risati akt zvečer po naravi.« MG, Jakopič, 15. Pismo Zajca Jakopiču z dne 15. septembra 1913: »Gospod Meštrović pride oktobra nazaj v Rim, sedaj je v Dalmaciji. Via Flaminia 122, Studio Meštrović Roma.« MG, Jakopič, 17.

⁷¹ Pismo Jakopiču z dne 7. oktobra 1913: »Rad bi imel v Rimu svoj atelije pa je drago, po 50 lir na mesec in več, potem pa se povrh odirajo tudi Meštrovičeva atelijeja dva nista kaj posebna, pa za enega plača na mesec 50 lir, za drugega 70 lir, dozda nisem nič zaslužil, pa upam moje reči prodati na razstavi.« MG, Jakopič, 18.

poletje.⁷² Meštrović pa se je nato spomladi Jakopiču javljal najprej iz Benetk, kjer je razstavljal na mednarodni razstavi, in kasneje iz Beograda.⁷³ Svoje skulpture je tedaj prenesel v Split. Tam je nameraval prirediti samostojno razstavo, vendar se je vsled vojne vrnil v Italijo. Med vojno je kot aktiven politični član jugoslovanskega odbora v emigraciji razstavil svoja dela na številnih odmevnih razstavah po Veliki Britaniji.⁷⁴

Zajec je v Rimu leta 1914 na drugi mednarodni razstavi Secesije razstavil v bron vlito plastiko *Ranjena Amazonka*.⁷⁵ V Meštrovićevem ateljeju je poleg *Ranjene Amazonke* ustvaril tudi *Delavca, ki nese vrečo, Mater z detetom in Gladiatorja*.⁷⁶ V večnem mestu je ostal do leta 1915, ko so ga italijanske oblasti kot avstrijskega državljana internirale na Sardinijo.⁷⁷ Avgusta leta 1919 se je dokončno vrnil v Ljubljano, kjer je od leta 1920 dalje učil modeliranje in kiparstvo na Tehnični srednji šoli in nato po letu 1927 do upokojitve (1940) modeliranje na Oddelku za arhitekturo Tehnične fakultete v Ljubljani. Meštrović je med obema vojnoma poučeval na zagrebški akademiji in umetnika sta najverjetneje ostala v stikih, vendar Meštrović Zajčeve ustvarjalne poti ni spremljal s posebnim zanimanjem, saj se je Zajec prijatelju iz Rima v pismu leta 1920 celo pritoževal, da je »gospod kipar Meštrović v Zagrebu in se ne zmeni zame, niti ne vpraša po meni.«⁷⁸

Ivan Zajec je po uku na dunajski akademiji ohranjal realistične slogovne prijeme, ki jih je pridobil v času študija. Tako v spomeniški in nagrobni plastiki kakor pri portretnih, figuralnih in žanrskih kompozicijah se je skozi svoje ustvarjalno obdobje spoprijemal z nehomogenimi formalnimi značilnostmi. Neizenačeno se

⁷² Pismo Jakopiču z dne 3. junija 1914: »Naznanim ti, da sem vedno na starem stanovanju, in da ostanem do konca sept. v Rimu; imam svoji atelije najet na 4. mesece, ker pri g. I. Meštrovi. atelije sem bil moten.« MG, Jakopič, 21.

⁷³ Pismi Ivana Meštrovića Jakopiču z dne 11. in 27. aprila 1914. MG, Jakopič.

⁷⁴ Leta 1915 v Londonu, Glasgowu, Leedsu, 1917. ponovno v Londonu in Glasgowu ter Bradfordu in Edinburghu. KEČKEMET 1983, cit. n. 35, p. 15.

⁷⁵ Nahajališče je neznano, domnevno se še vedno nahaja nekje v Rimu. Kipar 1929, cit. n. 12, p. 2. –ec. Slovenska upodabljajoča umetnost. Ivan Zajec, *Ilustrirani Slovenec*, IV/27, 1. 7. 1928, p. 213; *Seconda esposizione internazionale d'arte della "Secessione"*, Roma 1914 [razst. kat.], p. 44, zap. št. 15: Zajec Ivan, *Amazzone ferita*.

⁷⁶ Zapisnik Frana Vesela ob obisku Ivana Zajca z dne 3. 8. 1922, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, Rokopisna zbirka, Ms 1761, mapa 76.

⁷⁷ V internaciji je bil prvo leto v kraju Milis, nato v Arbusu na jugu Sardinije. Zapisnik Frana Vesela ob obisku Ivana Zajca z dne 3. 8. 1922, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, Rokopisna zbirka, Ms 1761, mapa 76.

⁷⁸ Pismo Zajca Alessandrisu Leliju z dne 18. november 1920, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, Rokopisna zbirka, Ms 1828, Mapa 33.

je poskušal v akademsko realističnem, neobaročnem, neoklasicističnem slogu in nesuvereno povzegal secesijske oziroma modernistične prijeme. O svojem delu je povedal: »Moja umetnost ni moderna in modernosti tudi nikoli iskal nisem. Delam, kakor čutim in kakor mi ugaja. Po mojem mnenju mora umetnina vsebovati poezijo, harmonijo linij in zvezo s naravo.«⁷⁹ Ivan Meštrović je nedvomno prestopil ta prag in se v zgodovino umetnosti vpisal kot uveljavljen in uspešen umetnik. Zajca v pismih Jakopiču sploh ne omeni, niti ga ne omenja v svojih spominih.⁸⁰

Kljub sočasnemu bivanju na Dunaju in v Rimu ter kasnejšim stikom, sta kiparja ubirala vsak svojo umetniško pot. Njuna bežna srečanja in delitev ateljeja, ki je predvsem Zajca reševala iz finančne zagate, očitno ni rodila tesnega prijateljstva. Meštrović je tesnejše vezi vzpostavil z izstopajočimi osebnostmi, Rihardom Jakopičem in Jožetom Plečnikom, Zajec pa je pravzaprav preko mlajšega in uspešnejšega kolega poskušal zase iskati ustvarjalne in obenem eksistenčne priložnosti.

Viri ilustracij: Narodna galerija (1, 2); Mateja Breščak (4); starejše publikacije: Dom in svet, XX, 1907, p. 380 (3), Frančiškani v Ljubljani, samostan, cerkev in župnija Marijinega Oznanjenja, Ljubljana 2000, p. 313 (5).

⁷⁹ Slovenska upodablajoča ... 1928, cit. n. 75, pp. 212–213.

⁸⁰ Ivan MEŠTROVIĆ, *Spomini*, Ljubljana 1971.

Contacts between Sculptors Ivan Zajec and Ivan Meštrović in the Context of the Art Situation in Slovenia before the First World War

SUMMARY

The comprehensive correspondence of Ivan Meštrović (1883–1962), kept in the archives of the *Meštrović Atelier* in the Museums of Ivan Meštrović, Zagreb, also contains a letter, yet unpublished, sent in early October 1909 by sculptor Ivan Zajec (1869–1952) from Ljubljana to Meštrović in Paris. In it, Zajec expresses his wish to return to Paris which he left for Ljubljana some time earlier. He previously set off for the French capital in January 1906, only a few months after the unveiling of his monument to the Slovenian poet France Prešeren (1800–1849), to exhibit his sculpture *The Cossack's Dream* in the Salon des Artistes français. He also exhibited at the Paris Salon the following year (1907), showing his sculptures *A Young Peasant Woman of Brittany* and *A Girl*. Ivan Zajec was the first Slovenian sculptor to have exhibited at any Paris Salon. While based in Paris, he also travelled to the USA in the summer of 1907, which was widely covered in Slovenian newspapers at the time. After his return from Paris, Zajec found only poor prospects for work in Ljubljana. As he notes in the letter, the scarce commissions did not provide him with sufficient means for decent living, and it was also very difficult to get models. Hence, he was looking for new ways to earn money.

Zajec's request for help with finding work as a sculptor in Paris was addressed to his influential younger fellow artist, who by then had already earned a reputation as the leading European sculptor. It is unlikely that the two had met in Paris, since Zajec is said to have returned to Ljubljana at the beginning of 1908, the same time as Meštrović arrived in Paris with a prospect of a successful international career. Nevertheless, the two sculptors had already crossed paths in Vienna, though the exact time and circumstances of their meeting are not known. When Meštrović was admitted to the Vienna Academy in 1900, Zajec had already concluded his studies in the Academy's sculptural department and was preparing a draft for the Prešeren Monument. Both sculptors also submitted their proposals to the competitions for monuments of Emperor Franz Josef I and of mathematician and physicist Jurij Vega in Ljubljana.

After his return from Paris to Ljubljana at the beginning of 1911, Zajec eventually decided to move to Trieste. In 1912, he left for London, and in April 1913, he relocated to Rome, supposedly at the invitation of Meštrović, initially without the intention of staying there. First, he worked in Meštrović's studio at Via Flaminia and studied Classical sculpture. In 1914, at the second international exhibition of the Sezession in Rome, he exhibited his cast bronze sculpture *The Wounded Amazon*. Besides this piece, he also produced the sculptures *Worker Carrying a Sack*, *Mother and Child* and *A Gladiator* in Meštrović's studio. He remained in the Eternal City until 1915, when the Italian authorities interned him – as an Austrian citizen – on Sardinia. In August

1919, he undoubtedly returned to Ljubljana, where he taught modelling and sculpture at the Technical Secondary School from 1920 onwards, and modelling at the Department of Architecture of the Technical Faculty in Ljubljana from 1927 until his retirement in 1940. Meštrović, on the other hand, was a professor at the Zagreb academy between the two wars and the two artists probably only maintained casual contacts.

Throughout his creative period, Ivan Zajec displayed heterogeneous formal characteristics both in his monumental and sepulchral sculpture and his portrait, figure and genre compositions. Ivan Meštrović, on the other hand, crossed this threshold and entered art history as a renowned and successful artist.

In spite of their parallel sojourn in Vienna and Rome and their later contacts, each of the two sculptors followed their own path in art. Their casual meetings and shared studio (which mainly saved Zajec from financial straits) obviously failed to lead to a close friendship. Meštrović established closer contacts with outstanding Slovenian personages on the art scene, such as Rihard Jakopič (1869–1943) and Jože Plečnik (1872–1957), while Zajec just tried to find opportunities for stimulating his creativity and earning a living through his younger and more prosperous fellow sculptor.